

A L T M A E S T R A T

Mn. Manuel Betí Bonfill (1864-1926) i Mn. Joaquim Garcia Girona (1867-1928), dos maestratencs per la llengua

Òscar Pérez Silvestre

Llicenciat en Filologia Catalana. Tècnic de promoció lingüística de l'Ajuntament de Sagunt

En primer lloc, deixeu-me aclarir la tria d'aquest títol. En efecte, es tracta de dos noms que, a primera vista, poden resultar relativament familiars als especialistes del ram (la filologia o la història). També, podríem afegir, són dos personatges recurrents en els meus treballs. Quina novetat, doncs, pot presentar aquesta breu investigació? Al meu parer, hi ha diversos indicis que es troben en aquests dos hòmens de lletres, que a més coincidien en això de la vocació presbiteral. Uns indicis que ens els situen en un context històric i de creació determinat: una formació comuna al Seminari de Tortosa en les darreres dècades del segle XIX; la descoberta quasi conjunta de l'altra vocació, l'escriptura; la col·laboració en les mateixes plataformes i amb el mateix grup d'intel·lectuals; i allò potser més banal de tot: unes línies vitals que transcorren en paral·lel en el temps i en mútua estima tot i estar separats molts anys en l'espai. Anem per parts.

Tant Mn. Betí com Mn. Garcia Girona nasqueren a la comarca de l'Alt Maestrat. El primer, a Sant Mateu el 1864; Garcia Girona a Benassal, tres anys més tard. Les seues inclinacions creatives, però, foren diferents. El santmatevè es dedicà a tres grans àmbits de recerca: l'art i els artistes del Maestrat i dels Ports; la catalogació, transcripció i estudi de documents medievals, i la història religiosa de la diòcesi dertusense. El de Benassal, a més de col·laborar en les revistes religioses de Tortosa, s'inclinà més aviat pel conreu de la literatura, tot i que també flirtejà amb l'erudició i la lexicografia a partir de les seues recerques per a Mn. Alcover.

El fet històric que els ajunta ara i ací és doble: d'una banda, la profunda amistat que els unia, i de l'altra que tots dos foren homenatjats l'estiu de l'any 1922 (ara en fa 80 anys) a les seues viles natal·ls. Per al cas de Garcia Girona, el fet ha estat airejat fa alguns anys, però per a l'historiador santmatevè encara restaven les cròniques d'aquell homenatge públic en la foscor de les hemeroteques. L'interés d'aquelles ressenyes resulta capital per a entendre les relacions entre els dos capellans i amb els nuclis culturals de Castelló de la

Plana (la Societat Castellonenca de Cultura, sobretot) i de Tortosa (el Seminari i el cercle de Mestre i Noé). Unes relacions que, val a dir-ho, estan per estudiar i que ens dibuixaran les amistats, les influències i els transvasaments intel·lectuals entre una banda i l'altra del Sénia, totes dues, no ho oblidem, compreses en la diòcesi de Tortosa.

En altres treballs previs he tractat de dibuixar aquestes relacions humanes entre les comarques de la nostra diòcesi històrica. Potser valga la pena de recordar algunes d'aquelles conclusions que apuntava en altres investigacions. D'una banda, l'existència d'una escola de capellans intel·lectuals formats a les dependències tortosines que exerceixen el seu ministeri arreu dels pobles de la diòcesi. En la majoria dels casos es tracta dels deixebles més avançats de la millor florida de professors del seminari i, també, influïts pels escriptors locals de més prestigi, entre els quals cal esmentar el canonge Ramon O'Callaghan i Forcadell (Ulldecona 1834-1911), l'arxiver Enric Bayerri (1882-1958), Ramon Vergés Pauli (1874-1938) i Francesc Mestre i Noé (1860-1940). A més, cal tenir en compte els influxos entre els condeixebles, entre els quals cal no oblidar el gandesà Mn. Joan Baptista Manyà i Alcoverro (1884-1976), Mn. Tomàs Bellpuig i Joy (Barcelona 1876-1936) o Mn. Josep Matamoros Sancho (Alcanar 1866-1937).

Al seu torn, i anys a venir, aquests joves capellans que s'incorporen a la vida presbiteral i cultural activa, generen també uns deixebles que, en alguns casos, han arribat al moment actual. Per esmentar uns quants elements d'aquella primera escola de capellans intel·lectuals, a tall de mostra, trobem els mossens: Benet Traver Garcia (Vila-real 1868-1933, format a València i Sigüenza), Eloi Ferrer Cadroi (Benassal 1894-1936), els catinencs Joan Puig i Puig (1880-1955) i Miguel Segarra Roca (1883-1950?), Melcior Boix (Forcall 1887-?), Ramon Ejarque Uldemolins (Sorita 1882-1936), a més dels protagonistes d'aquest treball. El Seminari de Tortosa fou, doncs, un nucli preeminent de formació i projecció de futurs historiadors, filòlegs i altres intel·lectuals de vàlua que s'hi deixaren seduir i compaginaren l'exercici del seu ministeri sacerdotal amb la recerca en camps diversos de la creació¹.

Hi ha, encara, altres motius més planers que ajuden a explicar aquesta conjunció presbiterat-intel·lectualitat. El clergat, no ho oblidem, era un dels escassos grups socials amb una formació superior, a més de tenir al seu abast els arxius parroquials i, també, un bé de valor evident: un poc de temps lliure. Però allò que considere més rellevant és la connexió directa que un sector de l'Església diocesana va establir amb les circumstàncies socials i culturals d'una època cabdal, la Renaixença, més o menys allargassada segons els territoris. Alhora, cal posar en relleu l'existència d'un nexa entre una gran part d'aquests hòmens d'església, el manacorí Mn. Alcover, que a principi de segle començava a escampar el germen de l'estima per la llengua entre els eclesiàstics de totes

---

¹Òscar Pérez Silvestre: «La primera generació de capellans-erudits de la Castellonenca de Cultura», *Saó* 243. València, 2000; p. 22-25.

les diòcesis de parla catalana. Si llegim per damunt la llista de col·laboradors esparsos arreu dels Països Catalans, podem veure que en la majoria de pobles hi ha algun capellà que accepta el seu encàrrec lingüístic (una altra cosa és la productivitat lèxica que li pogué traure).

Per això crec que cal malfiar de les afirmacions axiomàtiques que diversos investigadors nostrats han plantejat des dels anys 70 ençà; es tracta d'unes definicions que, per comparació amb Catalunya, neguen o ignoren qualsevol actuació positiva a l'Església en la recuperació nacional i cultural dels valencians. Evidentment, una cosa és l'Església com a institució i jerarquia, i una altra de ben diferent els membres seglars o ordenats que la integren. La conclusió a què he arribat després de diverses indagacions és que el paper de l'Església en la castellanització/valencianització de la societat és idèntic al paper que exerceixen altres instàncies de poder, tot i que utilitze uns altres mètodes. Ço és: l'Església és un element més de la societat, variat i polièdric, no uniforme, amb els encerts i les misèries de qualsevol estament social. Per tant, si la seua aportació és esquifida, deu ser perquè la resta de la societat tampoc no ha estat capaç d'assolir la maduresa i la normalitat que desitjaríem trobar nosaltres en els seus actes.

Per concloure aquest apartat introductori, deixeu-me fer cinc cèntims del que podeu trobar en les pàgines que vénen. En primer lloc presente quatre traços biogràfics de cadascun dels capellans homenatjats l'estiu de 1922; en les notes al peu, com a complement, n'oferisc la bibliografia més actual i completa que conec. Tot seguit, faig una succinta descripció de l'acte d'homenatge, amb la caracterització dels personatges que hi participaren. En l'última part del treball trobareu un llarg apèndix amb anuncis, cròniques, semblances i altres textos de l'època sobre el tema, ordenats cronològicament i transcrits segons l'original.

1. L'homenatge a Joaquim Garcia Girona

Cronològicament, el de Benassal rebé tribut públic en primer lloc, en concret el 20 d'agost de 1922. Abans d'entrar a veure l'acte, però, fem-ne unes breus pinzellades biobibliogràfiques. Mn. Garcia Girona havia ingressat en 1879 al Col·legi de Sant Josep de Tortosa, fundat per mossén Manuel Domingo i Sol, i prosseguí els estudis religiosos al seminari de la ciutat, on es llicencià en Filosofia i Lletres. Pel desembre de 1892 hi fou ordenat prevere, i l'agost de 1893 pronuncià els primers vots en la Germandat de Sacerdots Operaris Diocesans, la qual li encomanà la regència de diversos seminaris hispànics: Saragossa (1903-1919), Còrdova (1919-1926), Oriola (1926-1927) i Baeza (1927-1928). Aquests fets ens el caracteritzen com una persona amb una vida de fora casa, però amb la convicció ferma de conrear i aportar el màxim dins de les seues possibilitats al renaixement literari de la seua llengua catalana materna. Si no és així, no s'entén tota la seua obra literària, començant per la poesia local, les traduccions d'Horaci, el recull apassionat de lèxic per a la

calaixera de Mn. Alcover (materialitzat, en part, en el Vocabulari del Maestrat, 1922...) o la seua obra màxima: el poema èpic *Seidia*².

El motiu de l'homenatge es basava, sobretot, en el reconeixement públic posterior a l'edició d'aquest extens poema (1920), premiat en els Jocs Florals de València de 1919. Aquest dia, al carrer de l'Hostal, es reunia tot el poble, autoritats i convidats importants de la Plana. L'acte consistí a retolar "en valenciana llegenda" aquell carrer amb el nom del poeta, i a continuació s'hi pronunciaren diversos parlaments. Si resseguim les cròniques trobades en la premsa, ben bé podrem qualificar l'acte com una jornada no sols de lloances a l'escriptor benassalenc, sinó, sobretot, d'una clara i valent reivindicació de la llengua i de la personalitat valenciana en boca d'alguna d'aquestes persones:

Mn. Climent Moliner Tena (Vilafranca 1868-1936): rector de la parròquia de l'Assumpció de Benassal entre 1917 i 1933.

Mn. Eloi Ferrer Cadroi (Benassal 1894-1936): llavors catedràtic al Seminari de Tortosa, interessat per l'erudició i autor ocult de la Breu instrucció de la doctrina cristiana (Publicacions de la Protectora de l'Ensenyança Valenciana, 1922). Fou col·laborador de Mn. Alcover, a més de l'Institut d'Estudis Catalans entre els anys 1915 i 1920, per al qual respongué els "qüestionaris verds" que serviren per a l'elaboració del Tresor de la Llengua Catalana, recull dialectològic dirigit per Mn. Griera.

Josep Francesc Boix i Senmartí: fill de Benassal mort prematurament (1933), poeta inèdit i aleshores estudiant de magisteri. Durant els anys de la II República participà en la tasca escolar que Carles Salvador impulsà amb la reapareguda Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana i les colònies de Sant Pau d'Albocàsser (1933).

Mn. Manuel Betí Bonfill: arxiprest de Sant Mateu; vegeu-ne més detalls en les pàgines dedicades al seu homenatge³.

Lluís Revest Corzo (València 1892-Castelló 1963): arxiver, historiador i professor, primer secretari de la Castellonenca de Cultura. Coneixia Garcia Girona almenys des de 1910, amb qui compartia la passió pels clàssics llatins i l'interés per traduir Horaci. Actuava en l'acte com a representant de l'alcalde de Castelló, Joan Baptista Carbó Doménech (1871-1931), primer vicepresident de la Castellonenca de Cultura.

Salvador Guinot Vilar (Castelló 1866-1944): polític, escriptor i investigador de la literatura catalana clàssica. Va ser fundador i primer president de la Societat Castellonenca de Cultura. També coneixia Garcia Girona almenys des de 1910, i fou el mantenidor dels Jocs Florals de València de 1919, en què

---

²Si teniu interès de consultar l'obra completa de Garcia Girona, així com també les circumstàncies de la seua vida, podeu consultar el meu estudi preliminar a *Seidia* (ed. a cura de Ramon París i Òscar Pérez). Saó Edicions, 2000.

³En l'apèndix final reproduïsc el parlament pronunciat aquell dia, publicat pel BSCC: t. III, 1922, p. 305-307.

fou premiat el poema *Seidia*. Juntament amb Gaetà Huguet animà el capellà a publicar el seu *Vocabulari del Maestrat* en la Castellonenca.

Gaietà Huguet Breva (Castelló 1848-1926): propietari rural, comerciant, polític republicà, líder del valencianisme i mecenes de la cultura catalana a Castelló de la Plana. L'edició de *Seidia* s'havia fet a compte del seu peculi, a partir del premi oferit als Jocs Florals de 1919. Garcia Girona li havia dedicat el 1902 el seu primer poema en valencià, titulat "Als fills del Maestrat", quan només el coneixia per comentaris.

Algunes de les cròniques trobades en la premsa coetània foren signades per Carles Salvador, qui des de 1916 ocupava plaça de mestre a Benassal, i ens informen sobre les nombroses adhesions trameses per entitats culturals i també per elements actius del valencianisme d'aleshores. Ell mateix fou qui regalà la senyera que cobria el rètol del nou carrer inaugurat. La *Correspondencia de Valencia* (30-8-1922) ens dóna aquesta llista de noms. A títol personal, l'enviaren:

Vicent Tomàs i Martí (Artana 1898-1924): estudiant de Medicina i cervell d'El Crit de la Muntanya, del Grup Valencianista d'Artana i de la Lliga Espiritual de Solitaris Nacionalistes que promovia un valencianisme de tipus agrarista⁴. El juliol de 1922 ocupava la presidència de *Nostra Parla* al País Valencià⁵.

Josep Maria Alba (Artana ?-?): mestre i escriptor menor amb algunes obres teatrals i poesies de tema marià. Va compartir amb Tomàs i Martí l'activitat nacionalista a Artana i en els aplecs de la muntanyeta de Sant Antoni (Betxí, 1920-1923).

Mn. Josep Pasqual Nàcher Miró (Vila-real 1872-1936): vicari de la parròquia de la Puríssima Sang, filial de l'arxiprestal de Vila-real. Assistí al tercer aplec de Betxí (1922) i es va adherir al quart (1923)⁶.

Mn. Josep Pasqual Bono Boix (Vila-real 1871-Vinaròs 1936): prefecte i professor de Filosofia del Seminari de Tortosa (1897-1903), ecònom (1904) i més tard arxiprest de la parròquia de l'Assumpció de Vinaròs. Era cunyat de Borràs Jarque.

---

⁴ Vegeu, sobretot, V. Franch i Ferrer: *El nacionalisme agrarista valencià (1918-1923)*. Prometeo, València, 1980.

⁵ Isabel Graña i Zapata: *L'acció pancatalanista i la llengua: Nostra Parla (1916-1924)*. PAM, Barcelona, 1995; p. 70.

⁶ Manuel Garcia Sancho: *Sacerdots diocesans fidels fins al martiri. Diòcesi de Tortosa 1936-1939*. Tortosa, 1997.

Joan Manuel Borràs Jarque (Vinaròs 1885-Castelló 1945): mestre, escriptor prolífic i col·laborador de Carles Salvador en l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana)⁷.

Ismael Llopis: metge a la Vall d'Uixó.

Mn. Joaquim Balaguer (Almassora 1885-?). Llavors era professor del Seminari de Tortosa; el 1935 passà a arxiprest de Castelló.

Mn. Liberat Joan: ?

Mn. Manuel Esteller: ?

Mn. Josep Maria Bertran Bojadós (Cabanès 1872-Tortosa 1933): canonge penitencier de Tortosa, autor de *Manera d'ajudar a Missa* (Barcelona, 1921) i del *Resum històric sobre la Imatge de la Mare de Déu del Bon Succés, Patrona de Cabanès* (Tortosa, 1926)⁸.

Mn. Frederic Guardiola i Colom (Vilafranca ?-1937): ecònom de la parròquia de Benassal entre 1903 i 1909. Canonge de Sogorb des de 1905 (tot i que no en prengué possessió fins al 1909). Segons Pere-Enric Barreda, renuncià a la dignitat episcopal per les seues conviccions carlines⁹.

Francesc Mestre i Noé (Tortosa 1860-1940): intel·lectual, escriptor, lexicògraf i polític¹⁰. Garcia Girona escrigué el seu primer poema en català ("Als fills del Maestrat", 1902) arran de la invitació de Mestre, quan el benassalenc encara residia a Tortosa. Fou publicat en el setmanari *La Veu de Tortosa* (1899-1902), dirigit per Mestre i Noé¹¹.

---

⁷Sobre les variades activitats de Borràs Jarque abans de la dictadura es poden consultar els diversos treballs de Sergi Pérez Silvestre: "«Escrivint per al poble...»". *La Història de Vinaròs de Joan Manuel Borràs Jarque*", *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo* 62 (juliol-desembre 1999), p. 107-118; "De Vinaròs a la Plana: l'empremta cultural de Joan Manuel Borràs Jarque", *Exàgono* 445, Vila-real 2000, p. 20-23; "Més refranys, més vida, més poble", *Exàgono* 447, Vila-real 2001, p. 20-23.

⁸En aquell moment, Mn. Josep Maria Bertran Bojadós i Mn. Manuel Rius Arrufat eren perseguits a la Seu de Tortosa per la cúria espanyolista, a causa de la seua estima envers la llengua. Vegeu A. J. Soberanas: "Interdicció de la llengua catalana a la Seu de Tortosa", en *Contribució a la història de l'Església catalana*. Barcelona, 1983, p. 237-283; i Ò. Pérez Silvestre: "Fidelitat lingüística del clergat valencià. Diòcesi de Tortosa, anys 20", en *Actes del V Congrés d'Història i Filologia de la Plana*. Nules, 1998, p. 335-346.

⁹Pere-Enric Barreda i Edo: "Aproximació al rectorologi de Benassal (1239-1989)". *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo* 28 (oct.-des. 1989); p. 42.

¹⁰La bibliografia més actual i interessant que he pogut consultar sobre Mestre i Noé és la següent: R. Miravall-M. A. Parés, *El nacionalisme en el pensament de Francesc Mestre i Noé*; Tortosa, Ed. Dertosa, 1985. À. Buj Alfara, *El Vocabulari Català de Tortosa, de Francesc Mestre i Noé. Una anàlisi lexicogràfica*; Tortosa, Cinctores Club, 2000.

¹¹Això ens diu Mestre i Noé en "La Llengua en les Iglésies", *Bolletí de la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de la Cinta*, Tortosa, núm. 12 (novembre 1920), p. 128: "L'escriure en llengua materna és més fàcil de lo que sembla. Un bon exemple'l tenim en lo Reverent Mn. Joaquim Garcia i Girona: a instàncies meues va escriure, fa vint anys, uns versos titulats Als fills del

El Crit de la Muntanya: full mensual publicat a València per la Lliga Espiritual de Solitaris Nacionalistes entre febrer de 1922 i agost de 1923, àmpliament distribuït per les comarques de la Plana i de l'Horta.

Grup Valencianista d'Artana: creat l'agost de 1921, i integrat per Vicent Tomàs i Martí, Joan Tomàs i Martí, Josep Maria Alba (president) i el nuler Felip Sales. El treball d'aquest grup se centrà en la formació d'una biblioteca, l'edició d'obretes i treballs d'escriptors locals, i l'organització de conferències.

Lliga Espiritual de Solitaris Nacionalistes: organització nacionalista, agrarista i anticaciquista apareguda pel setembre de 1919, encapçalada per l'artanenc Vicent Tomàs i Martí. S'hi vincularen, entre altres nacionalistes esparsos arreu del país, Adolf Pizcueta, Carles Salvador, Francesc Almela i Vives, Gaetà Huguet, Eduard Martínez Ferrando, Maximilià Thous, diverses entitats culturals i una part del clergat diocesà. Editava el full *El Crit de la Muntanya*.

Nostra Parla: entitat cultural de defensa i difusió de la llengua d'àmbit pancatalà (1916-1924), amb secció al País Valencià des del maig de 1918¹².

Joventut Valencianista: organització política apareguda el 1907 amb el nom de Joventut Regionalista Valenciana, rebatejada l'any 1908 com a Joventut Valencianista. En el seu ideari figura la defensa de l'oficialitat del valencià, la identificació valencià-català i el federalisme d'estats autònoms com a alternativa al centralisme. Publicava el setmanari *Pàtria Nova* (dues etapes: 1915 i 1923).

Societat Castellonenca de Cultura: entitat creada a Castelló de la Plana l'any 1919, la qual començà a publicar el seu *Boletín* en 1920. S'hi vincularen els principals personatges de la intel·lectualitat local, fóra quina fóra la seua orientació política.

San Sebastián: setmanari catòlic de Vinaròs fundat i dirigit per l'arxiprest Josep P. Bono Boix en 1908, en el qual col·laborava assíduament Joan M. Borràs Jarque.

El Correo de Tortosa: diari catòlic d'orientació carlista tradicionalista, publicat en diverses etapes entre 1882-1936.

2. L'homenatge a Manuel Betí Bonfill

Cronològicament, aquest capellà intel·lectual fou el segon homenatjat aquell estiu al Maestrat, en concret el 21 de setembre. El motiu principal era el nomenament oficial com a membre corresponent de la Real Academia de la Historia, títol que fou aprofitat per les autoritats locals de Sant Mateu per a fer-lo fill

---

Maestrat, i aquell poeta novençà, que per manca de pràctica no escrivia com parlava, avui és una glòria en les lletres de Jaume Roig i d'Ausias March [gràcies al Scidia] i un motiu d'orgull per al Col·legi de Vocacions Eclesiàstiques i per a la vila de Benassal que és lo seu poble”.

¹² Isabel Graña; op. cit.

predilecte de la vila en el marc de les festes patronals.

Mossén Betí s'havia format en la dècada de 1880 al Seminari de Tortosa, entre altres amb el canonge i professor O'Callaghan. Posteriorment fou destinat a les parròquies de Cinctorres (fins al 1910), Morella (1910-1915) i Sant Mateu (1916-1926).

L'àmplia bibliografia de mossén Betí (iniciada la publicació cap al 1900) se centra, com hem dit adés, en tres grans àmbits de recerca: l'art i els artistes del Maestrat i dels Ports; la catalogació, la transcripció i l'estudi de documentació medieval, i la reconstrucció parcial de la història religiosa de la diòcesi de Tortosa. No és estrany, doncs, que siga considerat un dels iniciadors de l'excursionisme cultural i un dels millors coneixedors el patrimoni de les comarques del nord. Ultra això, cal destacar la seua afició a la fotografia, una dèria que ha immortalitzat moltes obres artístiques desaparegudes durant la Guerra Civil.

Ell fou, pel prestigi adquirit a partir d'una seriosa tasca d'historiador amb mètodes renovats, el primer prevere que connectà amb els grups culturals i les revistes que anaven quallant durant les primeres dècades de segle a la capital de la Plana (Arte y Letras, Revista de Castellón), i un poc més tard, amb la fundació del Boletín de la SCC, esdevingué un referent de primer ordre en matèria històrica no sols a la Plana, sinó també a la resta de l'antiga Corona d'Aragó, amb participació en congressos i publicacions de solvència reconeguda. La seua mort, esdevinguda el 1926, fou amargament plorada pels intel·lectuals i per les institucions de l'època amb els quals havia col·laborat en uns anys de recuperació cultural decisius. Com ha escrit Joan Ferreres i Nos:

“Si volguéssim fer una valoració final de quina fou l'aportació de Betí a la recuperació de la nostra llengua, jo diria que important, però des de la seva parcel·la de la història. Betí no és Carles Salvador (el creador, el poeta, el lingüista...) ni Ximo Garcia Girona (el creador literari conscienciat per la llengua com Salvador). Betí és el genial medievalista que aportarà un ingent volum de documents escrits en valencià medieval que serviran per demostrar als “intel·lectuals” del seu temps el pes que tingué el català-valencià com a llengua culta (poder, administració, literatura...) i com a llengua del poble que encara es conservava malgrat les persecucions. Per tant, la seva tasca fou sempre de restauració, conscienciació i recuperació del valencià. I en aquesta direcció cal valorar les sucoses aportacions del genial medievalista de Sant Mateu”¹³. Entre els assistents a l'acte que ressenyen les cròniques cal destacar, a més de les autoritats municipals i de districte:

Mn. Manuel Rius i Arrufat (Vila-real 1871-Tortosa 1939): director del Col·legi de Sant Lluís Gonçaga entre 1906 i 1920, i canonge arxiprest de la Seu

---

¹³“Mossèn Manuel Betí Bonfill: el genial medievalista i pare de la historiografia del Maestrat”. Sant Mateu en las *Actas de las 3as Jornadas de Historia, Arte y Tradiciones Populares del Maestrazgo*. Benicarló, 1993; p. 66.

*L'erudit Mn. Manuel Rius i Arrufat,
marmessor de l'obra de Mn. Betí*

des de 1915; destacat defensor de l'ús de la nostra llengua, investigador, recopilador i transcriptor de documents. Fou el marmessor de l'obra de Mn. Betí¹⁴.

Salvador Guinot Vilar: vid. supra. En el BSCC número 30 (1922) publicà el text elogiós sobre la figura de Betí ("L'animador d'un poble"), el qual ben bé podria haver estat llegit, amb adaptacions, el dia de l'homenatge. Federico Alicart Garcés (Castelló 1902-Madrid 1984): matemàtic, enginyer i col·laborador del BSCC, amb treballs de caire científic.

Manuel Bellido i Rubert: col·laborador d'Arte y Letras, Revista de Castellón i del BSCC.

Lluís Revest Corzo: vid. supra. Actuava també en l'acte com a representant de l'alcalde de Castelló, Joan Baptista Carbó, tot i que l'unia una gran amistat amb Mn. Betí.

Gaietà Huguet i Breva: vid. supra.

Mn. Josep Pasqual Bono Boix: arxiprest de Vinaròs; vid. supra.

Paquito Baidal: podria tractar-se de Francesc Baidal Llosà, artista i autor castellanenc de sainets i comèdies com Amor torna (1916), ¡Calentes!... señoret (1917) i Flór tardana (1917), a més de col·laborador esporàdic d'Arte y Letras, Revista de Castellón i del BSCC. Fou l'encarregat d'elaborar un pergamí que va ser regalat a Mn. Betí per l'advocat local Juan Aragonés.

Mn. Felip Jovaní i Muntaner (Sant Mateu 1867-Múrcia 1936): adscrit llavors a l'arxiprestal de Sant Mateu. Hi actuà en representació del clergat local¹⁵.

Molt probablement, els rectors i coadjutors de la Salzedella i de la Jana de què parlen les ressenyes eren¹⁶:

Mn. Bartomeu Esteller i Roca (Benicarló 1868-Vinaròs 1936): ecònom de la parròquia de Sant Bartomeu de la Jana entre 1915 i 1935.

Mn. Vicent Castell i Zaragoza (la Jana 1874-Sant Mateu 1936): coadjutor des de 1915 a la Jana.

Mn. Josep Vicent Besalduch i Pasqual (Sant Jordi 1877-les Useres 1936): coadjutor de la Salzedella fins a l'any 1936, quan és adscrit a l'arxiprestal de Sant Mateu.

¹⁴ Ibidem, p. 62.

¹⁵ Manuel Garcia Sancho: op. cit.

¹⁶ Ibidem

Entre els simpatitzants i bons amics de Mn. Betí hi ha un absent notable, Mn. Joaquim Garcia Girona, que llavors es trobava començant el curs al Seminario Conciliar de San Pelagio Mártir de Còrdova, del qual era rector. Tot i això, no descartem que hi haguera un intercanvi epistolar. Com a mostra d'estima i admiració per part de l'autor de Seidia, en la mort de Mn. Betí (1926) el de Benassal compongué un plany poètic inèdit que reproduïm en l'apèndix, al costat del poema laudatori d'Amadeu Pitarch (1922).

Cloenda, si nihil obstat

Tot ben mirat, cal concloure que el poble féu just homenatge a dos hòmens de les nostres lletres. Hòmens grans?, hòmens importants?, hòmens rellevants?, erudits locals?; hòmens d'Església? O, potser, tot alhora? Per a mi, són hòmens imprescindibles. Ben cert que, llavors, eren dels pocs valencians preparats que podien fer un servei intel·lectual a un país en renaixement, a un país de poca tradició valencianista enlluernat per la cultura castellana. I en això cal reconéixer la part de protagonisme que correspon a les terres de l'altra banda del Sénia, una vera frontera per a l'administració, però un pas sempre obert per a l'intercanvi cultural i per al contacte humà.

Apèndix I. Mn. Joaquim Garcia Girona

Anuncis de l'homenatge

Homenaje a un poeta valenciano

Mossén Joaquín García y Gironés

Las Provincias (8-8-1922)

El ilustre autor del poema "Seidia", el poema de la Reconquista valenciana, libro del cual ha dicho la crítica las más bellas y justicieras palabras, nació en Benasal.

Y el Ayuntamiento de dicha población, reconociendo el mérito contenido en el citado poema

"Seidia", acordó nombrar a Mossén García hijo predilecto de la villa, y además dedicarle una de las mejores calles de la población. Esta festividad se celebrará el 15 del mes actual, y se están cursando invitaciones a entidades y a particulares.

Para todos aquellos a quienes por imposibilidad material de la junta organizadora, no les llegare la tarjeta invitatoria, queda hecha la invitación desde la publicación de las presentes líneas.

Son muchas las adhesiones y promesas de asistencia que el poeta recibe desde todas las comarcas valencianas. La velada-homenaje promete ser, dadas las personalidades que en ella tomarán parte, de verdadera importancia en el Renacimiento valenciano.

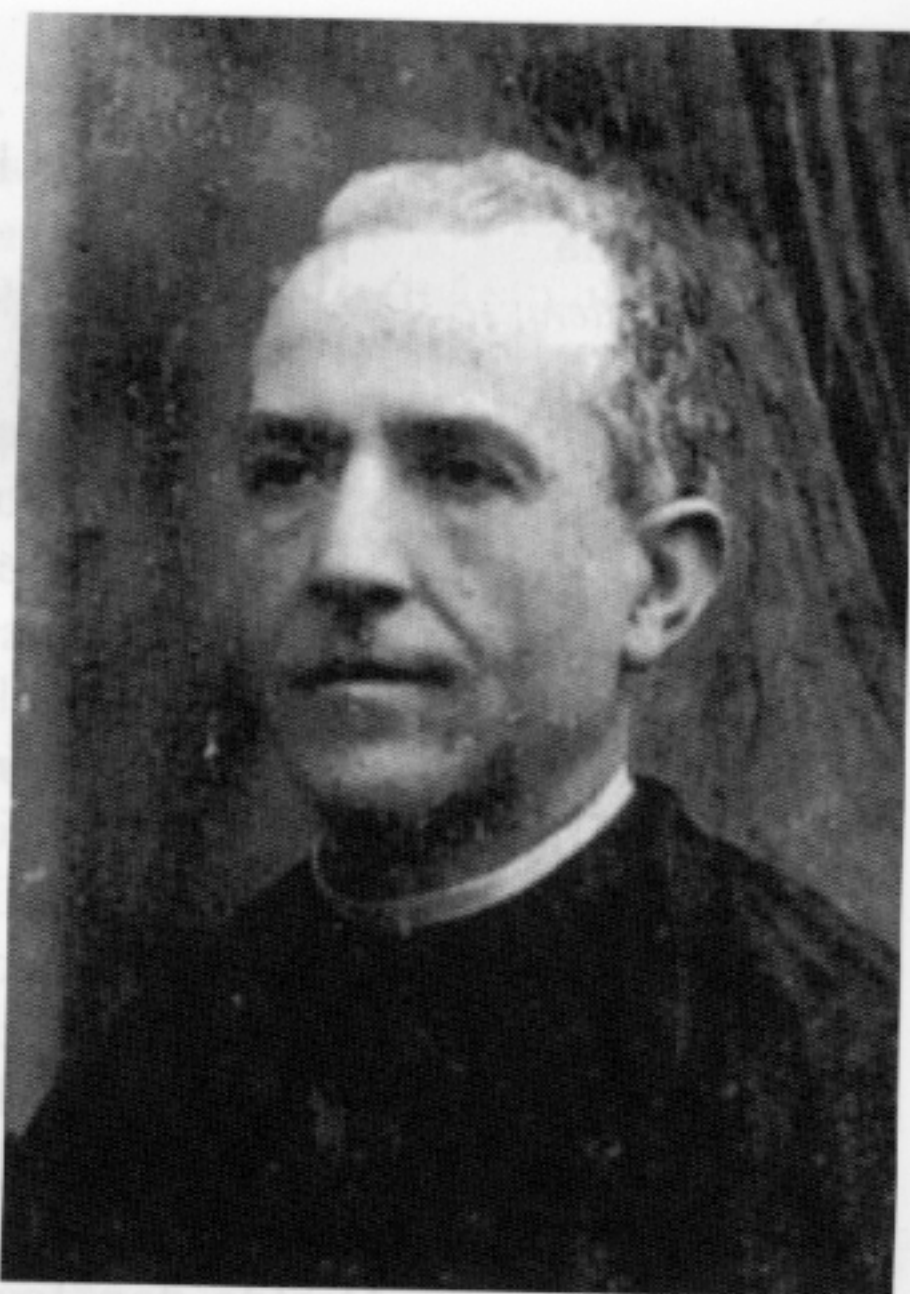
Mn. Joaquim Garcia Girona

Homenatge a mossén Joaquím García Girona

El Crit de la Muntanya (núm. 7, 15-8-1922)

En el poble de Benassal tindrà lloc el vinent día 15 d'Agost un homenatge en honor a mossén Joaquím García Girona, exquisit poeta, autor de *Seidia*, poema de la Reconquesta de Valencia. L'Ajuntament de Benassal ha pres l'acord de nomenar-lo fill predilecte i de dedicar-li un dels millors carrers.

En el número vinent donarém compter d'aquest acte.

Mn. Joaquim Garcia Girona

Homenatge a Mosen Joaquín García i Girona, poeta valencià

Heraldo de Castellón (7-8-1922)

Fon naixcut en Benasal mosen Joaquín García Girona, il·lustre autor de "Seidia" el poema de la Recdonquesta valenciana del qual llibre la crítica literaria ha dit les seues més belles i justicieres paraules.

Reconeguent tot el mérit contingut en "Seidia" l'Ajuntament de Benasal acordá nomenarlo fill predilecte de la Vila i, ademés, dedicarli un carrer de la població.

Esta festa se celebrarà el dia 15 del mes actual i se están cursant invitacions a entitats i particulars. Per a tots aquells que, per impossibilitat material de la Junta organitzadora, no recibixquen la tarjeta, se'ls invita desde la publicació de aquestes línies.

Son moltes les adhesions i promeses de assistència que reb el poeta, desde totes les comarques valencianes. I la vetlada-homenatge promet ser, per les personalitats que pendrán part en ella, de veritable válua dintre'l renaiximent valencià.

La Junta.

Benasal-Agost-1922.

CRÒNIQUES DE L'HOMENATGE

L'homenatge a Mn. Joaquím García i Girona, poeta valencià

La Correspondencia de Valencia (30-8-1922)

De magnífic podem qualificar l'acte celebrat a Benassal el dia 20 amb motiu de rotular l'antic carrer de l'Hostal amb el nom del fill predilecte d'esta vila, mossen Joaquim García i Girona.

El dia era esplèdit, la gent endumenjada i el poble ansiós de oir els parlaments.

A les cinc de la vesprada surt de la Casa de la Vila l'Ajuntament en corporació, acompanyat del poeta, autoritats civil, militar i eclesiàstica, invitats i poble; i precedits de la Banda Municipal, s'atencen al carrer elegit on hi és alçada una tribuna que és ocupada per l'homenatjat, el senyor Alcalde don Joan Batiste Vives Orenga, senyor secretari don Bruno Alcácer, senyor jutge municipal don Joan Batiste Vives, el diputat provincial del districte don Francesc Segarra i el rector de la parroquia mossen Climent Moliner.

Comença l'acte, llegint el senyor secretari l'acord de l'Ajuntament en virtut del qual se celebra la festa. Totseguit, el senyor Alcalde diu:

—Segons l'acta llegida, des d'este moment queda rotulat este carrer amb el nom del poeta Mn. Joaquim Garcia i Girona.

I tirant del cordó, descorre la bandera valenciana (regal de Carles Salvador) que cobria la pedra rotuladora.

Aplaudiments de fervorosa aprovació, i el Alcalde que diu: "Vixca mossen Joaquim"; crit que és contestat per tots.

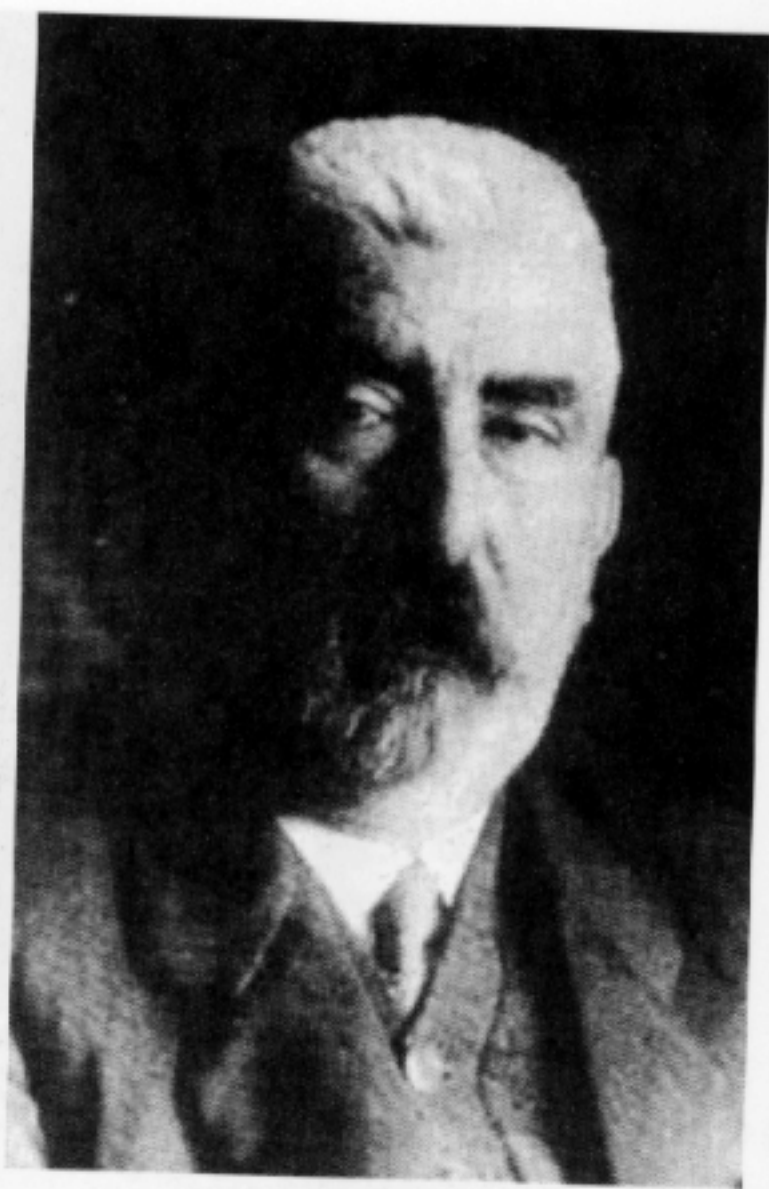
A continuació s'adhereix a l'acta el senyor rector, i enaltix el clero i la religió catòlica, senyalant al poeta com a home virtuós, progresista i cult.

Per la nostra part, digam ara que les adhesions han segut nombroses: El Crit de la Muntanya, Grup Valencianista d'Artana, Lliga de Solitaris Nacionalistes, "Nostra Parla", Joventut Valencianista, Societat Castellonense de Cultura, setmanari "San Sebastiá" de Vinaroç, diari "Correu de Tortosa" i quasi la totalitat de la premsa de Valencia i Castelló, ha contribuït a l'èxit. Ademés, s'han rebut les personals de En Vicent Tomás i Martí, En Josep Maria Alba, Mn. Pasqual Nácher, mossen Pasqual Bono, En Joan M. Borrás Jarque, N'Ismael Llopis, metge de la Vall d'Uxó, Mn. Joaquim Balaguer, Mn. Liberat Joan, Mn. Manuel Esteller, canonge Mn. Josep Maria Bertran, canonge Mn. Frederic Guardiola, En Francesc Mestre i Noé, etc.

En Francesc Mestre i Noé

Seguidament ocupa la tribuna Mn. Eloi Ferrer, catedràtic al Seminari de Tortosa. En paragrafs d'una alta bellesa lingüística, canta els mérits que exornen la figura del poeta i filoleg que tant ha treballat fins plasmar tant d'estudi i inspiració en l'obra poètica "Seidía". Aquest poema del principi de la reconquesta, expresa la superioritat de la civilització i cultura cristianes sobre l'árabe; per ço en l'encant novel·líctic de l'obra, el comprés en les amors del fill d'En Blasco d'Alagó i Seidía, la princesa mora, a despit de l'enamorat mahometá, és el trió del cristianisme per conversió de la protagonista Seidía. Acaba enaltint la llengua valenciana. Es aplaudit sorollosament.

Salvador Guinot, primer president de la Castellonense

A continuació fa us de la paraula el jove estudiant del Magisteri En Francesc Boix, qui acaba d'incorporar-se al moviment valencianista, jove d'extensa cultura, el qual, amb verb cálido ens diu d'aquelles honors que ens tots els pobles i temps s'han fet als homens de vera válua dins la literatura. Després ens conta de la vida d'infant de l'homenatjat, els seus estudis en la vila i Seminari, la seua pedagogia i virtuts dirigint els Seminaris de Saragossa i Córdova i la labor poética interessantíssima i feconda que alcança gegantines proporcions en "Seidia". Fa un llauger estudi del llibre i fina elocuentment.

L'auditori l'aplaudix entusiasmat fins que comença el seu parlament Mn. Manuel Betí, arxiprest de San Mateu.

Després de saludar a madones i cavallers, a l'honorable jurat en Cap i honorable Justicia i preveres, comença Mn. Betí recordant la conquesta de Morella i Ares, intercalant estrofes de "Seidía". Segueix la reconquesta del reialme valenciá fins Burriana, i diu que aqueste reneiximent del sol enlluernador del cristianisme a la nostra terra mereixien un cantador. Aquest és mossen Joaquim. Recorda Homer, Virgili, Cervantes, Pereda, Verdaguer i Gabriel i Galán, com a cantadors de les gestes, cavallerositat, costums i tradicions de les terres llurs; així també "Seidía" és un llibre immortal.

Per ço, diu a l'acabament, us demane lloances i aplaudiments al poeta que l'ha consebuda i escrita.

Es molt aplaudit.

En Lluís Revest i Corzo, diu seguidament que porta la representació de l'Alcalde de Castelló En Joan Carbó.

Breument se va expresar el senyor Revest, fent reeixir la simpática i áuria llabor del poeta; cantá la llengua valenciana amb paragrafs inspiradíssims, i remarcá la valor literaria i històrica del poema "Seidía".

Mn. Eloi Ferrer amb Carles Salvador, entre altres, a la Valltorta (anys 20)

Les paraules del molt erudit senyor arxiver-bibliotecari de Castelló, foren escoltades i aplaudides amb goig i justícia.

Seguidament, i entre generals aplaudiments, ocupá la tribuna En Salvador Guinot. Impossible anotar el magnífic discurs del gran orador, car mentres ell parlava deixarem de ésser reporters per a esdevindre tansols deixeble de l'honorable mestre.

Estima notabil·líssima la literatura de l'homenatjat, que s'abeura en la delicada i fresquívol font vernàcula del Maestrat. Parla extensament de "Seidia", i fa reixir l'importancia capital del "Vocabulari" replegat per el poeta-filoleg i que ara publica el "Butlletí de la Societat Castellonense de Cultura".

Valentament manifesta l'us del nostre idioma valenciá, i acaba dient que és de justícia tota l'honor que se li faça al poeta.

No terminen els aplaudiments, sinó després d'alçarse a parlar En Gaetà Huguet, que amb tot l'entusiasme del seu esperit juvenil, manifesta que sent devoció per Benassal, ja que alguna de les seues costums religioses solament les ha vistes clarament reproduïdes als Estats Units de Nort América; i ademés, perque fill d'aquesta vila és Mn. García i Girona.

Totseguit diu de les glories valencianes, les vexacions que la patria ha sofertes per culpa de la nació veïna, Castella, que contra furs, llibertats i llengua nacionals valencianes, s'ha anat produint des de'l segle XVI fins avui.

Virilment fa una crida a tots los fills de les nostres comarques, i especialment als fills de Benassal, perque laboren un dia i un altre dia per conseguir el reco-

neiximent de la Personalitat valenciana, perque no posposem enjamai ni davant ningú el nostre idioma.

Estretes de mans, felicitacions i abraços va rebre En Gaetà al finar la seua viril, valencianista i elocuent peroració.

Profonament emocionat s'alçá Mn. Joaquim Garcia a donar les gracies. Sentim no tindre a la nostra disposició les columnes que foren menester per a resenyar el seu bell parlament. No obstant, direm que feu constar que la nostra llengua és apta per a tota classe de manifestacions culturals. Feu depositaria de totes les honors rebudes la Regina nostra, la Llengua Valenciana, als peus d'ella col·locades per exornar més i més sa gentil figura que seu a la cadira d'or de la valenciana terra. Doná les gracies, una vegada més, al seu coral amic En Gaetà Huguet, qui ha protegit l'obra fent-la editar amb los seus cabals. Resumí els discursos, abraçá a tots els oradors, al poble i a l'Ajuntament, i terminá amb llágrimes als ulls donant un Vixca la llengua valenciana! un Vixca Valencia! un Vixca Benassal!

I formada la presidencia amb el poeta al mig, desfilá el seguici a casa la Vila. I mentres, baix la diligent batuta de En Ricard Vives, la Banda Municipal interpretava música valenciana.

C. S.

Benassal agost 1922.

L'homenatge a Mosén Joaquín Garcia i Girona, Poeta valenciá

La Provincia Nueva (28-8-1922)

El día 20 se va celebrar a Benasal l'homenatge al seu fill preilecte amb motiu de rotular l'antic carrer de l'Hostal amb el nom del Poeta Mn. Joaquín Garcia i Girona.

A les cinc de la vesprada ixqué de la Casa de la Vila l'Ajuntament en corporació i precedits de la Banda Municipal que dirigís don Ricard Vives, s'atancaren al carrer elegit on prengueren seient en tribuna alçada a l'efecte, els senyors Alcalde don Joan Bte. Vives Orenga, Secretari don Bruno Alcácer, jutge municipal don Joan Batiste Vives, diputat provincial pel districte don Francesc Segarra i el Rector de la Parroquia don Climent Moliner.

A indicació del senyor Alcalde, llig el Secretari l'acord de l'Ajuntament i tot seguit diu l'Alcalde:

-Segons l'acta llegida se dirá d'ara en avant el carrer de l'Hostal, carrer del Poeta mossen Joaquín Garcia i Girona.

I tirant del cordó descorre la bandera valenciana que cobría l'inscripció en llengua nostra.

A continuació s'adherix a l'acte el senyor Rector.

Parla después Mn. Eloi Ferrer, qui explica la figura literaria del Poeta, felicita l'Ajuntament, diu la significació del poema "Seidia" i acaba enaltint la llengua valenciana.

Seguidament fa us de la paraula En Francesc Boix, jove estudiant del Magisteri qui ens diu d'aquelles honors que en tots els pobles i temps s'han fet als homens de vera válua dins de la literatura. Parla del Poeta com a home de immortal labor literaria.

Ocupa la tribuna Mn. Manuel Betí, qui estudia l'obra "Seidia" històricament segons les Cròniques d'En Jaume el Conqueridor.

Don Lluís Revest, que porta la representació de l'Alcalde de Castelló don Joan Carbó, canta la llengua valenciana i remarca la valor literària del poema "Seidia".

A continuació don Salvador Guinot, pronuncia un inspiradíssim discurs exornat de belleses. Parla del Poeta, fa reeixir la belletat del llenguatge del Maestrat, la capital importància de "Seidia" i del "Vocabulari" que publica la Societat Castellonense de Cultura en el seu Butlletí, i valentment manifesta que el idioma valencià deu usar-se en totes les manifestacions de la vida.

En Gaetà Huguet, amb tot l'entusiasme del seu esperit juvenil manifesta que sent devoció per Benasal ja que alguna de les seues costums les ha vistes als Estats Units; i ademés, perquè fill d'aquesta Vila és mossen Joaquín García i Girona.

Tot seguit diu les glories valencianes, les vexacions que la Pàtria ha sofertes per culpa de Castella que contra furs, llibertats i llengua nacionals valencianes s'ha anat produint des de'l segle XVI, fins avuí, en que el centralisme assentat en el podrimer d'Espanya, va amollant una vegada dinés per a un diccionari valencià, altres vegades el silenci davant l'acord de la Diputació valenciana que admet i considera igual al castellà el nostre idioma nacional.

Recordant l'història fa saber des de quant consideren espanyols als que sempre han considerat valencians. Virilment fa una crida a tots els fills de les nostres comarques i especialment als fills de Benassal perquè laboren un día y un altre día per conseguir el reconeiximent de la Personalitat valenciana; i diu que éssent una de les manifestacions la llengua pròpia, que no posposem enjamai ni davant ningú el nostre que és de fi, dolç i elegant tant com digué Cervantes en justiciera alabansa.

L'homenatjat resumí els discursos, doná les gràcies i ofrená honors i aplaudiment a la nostra Regina la Llengua Valenciana.

Tots foren molt aplaudits.

El corresponsal.

Benasal.

Nota: *Heraldo de Castellón* publicà el 29-8-1922 aquest mateix text sobre l'acte.

[Ressenya de l'homenatge]

El Crit de la Muntanya (núm. 8, 15-9-1922)

El día 20 d'Agost tingué lloc a la vila de Benasal l'acte d'homenatge que anunciarem a mossén Joaquín García Girona, autor del poema *Seidia*.

L'acte resultá solemníssim, intervenint en el mateix totes les autoritats civils i eclesiástiques, el lements intellectuals i tota la vila en pes.

Se varen llegir nombroses adhesions personals i colectives, entre les que figuraba la nostra i de casi tots els grups valencianistes de Ciutat i Reialme.

Prengueren part l'Alcalde del poble; En Eloy Ferrer, professor del Seminari de Tortosa; l'escolar de magisteri En Francesc Boix; En Manel Betí, arxiprest de Sant Mateu; En Lluís Revert, en nom de l'Alcalde de Castelló; En Salvador Guinat, el conegut publicista; i el patriarca valencianista en Gaetà Huguet.

Parlament de Mn. Betí en l'homenatge al poeta Mn. García Girona*

BSCC, t. III, núm. 29, set. 1922; p. 305-307.

Reverent Clero, Magnífics Jurats i Justícia, honrats fills i veïns de Benassal, Madones i Cavallers;

Després d'aquella llarga nit de cinc centúries, que la mitja lluna senyorejá la nostra terra, fon Deu servit esclatara l'alba del gran día del seu goig en que tornaria a escalfar los cors i les llars lo sol del cristianisme.

Un capdill cristiá aragonés, de llinatge ilustre, Blai d'Alagó, prevalgut d'una promesa verbal del jove Rei En Jaume, probá fortuna i tingué la sort, pe'l Setembre de 1232, de rendir Morella, lo lloc més honrat i lo castell més fort d'aquesta contornada, compresa entre Tortosa i Terol, i entre Alcanyís i Murvedre.

“Aixina'l d'Alagó a venjar l'ultratge
de Morella, se'n va ple de coratge,
I en benhaurada nit,
Escalar del castell sab la muralla,
I acotolant la impía vil canalla,
La hermosa esclava estreny contra son pit.”

Casi al mateix temps los peóns del Rei s'apoderaven d'aqueixa vila i castell tan nomenats, Ares, que deu lo seu nom a les eres o areas de les seues moles.

“De goig tremola tota l'alta terra,
I la nova volant de serra en serra,
Al buf del ventijol,
Aplega'l Rei, que aquell matí corria
Camí d'Ares, castell de morería,

* La “Sociedad Castellonense de Cultura” ha assistit en cos i ànima al homenatge que la vila de Benassal va retre a son fill il·lustre lo poeta García Girona: creem que de cap manera podríem perpetuar millor la memoria de tan noble solemnitat que publicant lo bellíssim parlament fet en ella per lo savi acadèmic Mn. Betí, nostre mestre i consoci.

Conquistat pe'ls seus braus, los de Terol."

Este venturós ensaig feu obrir los ulls al Rei mostrant-li que'l fruit estava ja madur, i que una espolsada, un socatreig posaria en ses mans la cobejada cullita de la conquesta d'aquesta part del regne valenciá.

Pensat i fet. Al arribar Maig del any següent 1233, lo Rei ab ses mainades, Bisbes i Rics-homens acampava davant Burriana, la més poblada i la més honrada vila del plá, per la cual arribava lo conduit a tota la serra. I com qui arriba i enfora, dos mesos després, en día comprés entre'l 15 i 21 de Juliol, la gentil Burriana li entregava les claus.

Lo cabdill cristiá i'l Rei conqueridor plans d'ardiment i a força de brahóns, i sobre tot guiats i favorits per nostre Senyor, en un any manco dos mesos, havien conquerit les dos places més fortes i més cobejades de lo que ara's diu provincia de Castelló, les dos cornaleres sobre que giraven les batents per hont entraven la vida social i económic de tota esta contornada: la vila montanyenca i la vila planenca, Morella i Burriana.

Les valentíes, les estrenuitats, los fets heròics que l'eixèrcit cristiá i sos cabdills derrotxaren entre aqueixes dos dates, Septiembre de 1232 i Juliol de 1233, contenen los historiadors del regne valenciá.

Pero aquest renaiximent del sol enlluernador del cristianisme a la nostra terra, totes aqueixes gestes glorioses que rodetgen lo bressol de la nostra restauració, mereixien un cantador, un génit plé de la váua d'aquella epopeia, unes mans ensinistrades que arrancaren al arpa inspiradora una cansó a l'alba de la nostra llibertat.

I ja'l tenim. Les gestes de Grécia encarnades en lo siti d'Ilión les cantá Homer; la vía victoriosa de les áligues romanes, Vergili en sa *Eneida*; la hidalguía i cavallerositat espanyoles está escrita en un llibre immortal, lo *Quixot*, per un home encara més immortal, Cervantes. I més prop de natros, *si licet in parvis exemplis grandibus uti*, com ensenye Horaci, les costums montanyeses ha pintat en ploma sens igual Peresa; Mossen Verdaguer ha immortalisat la tradició de la Atlántida, les brunzentes deveses han sigut cantades en versos encisadors per Gabriel i Galán, i la barraca valenciana está poetisada pe'l nostre Llorente.

Desde huí natros no tenim que envejar res a ningú; la nova arribada de la veritat angelical, les gestes glorioses del eixèrcit cristiá al entrar en esta terra, l'alba rosada de la nostra restauració, tenen ja un cantador. Bordant de clar prestigi lo revet del mantell del capellá, miniant ab or i vermell les badanes del llibre de la nostra història, Mosén Xoxím García Girona ha fet un llibre que també será immortal, SEIDÍA: lo nostre llibre, lo nostre poema.

I açó es lo que huí mos junte ací. Vosatros, benasalencs que vos honreu contant-lo com a vostre, heu volgut pagar-li lo sahonat fruit del seu ingeni, i comprenent la válua que té, i sempre tindrà en lo mon, la esperitualitat sobre la materia li feu homenatge perpetuant lo seu nom, i l'haveu escrit en un carrer de la vostra vila per a que de hui en avant, grans i xics, paisans i forasters, se'n recor-

den que ací va florir un poeta que ha cantat a son poble. Aixó es molt digne de lloa i per aço os lloam de cor.

Nosatros que'ns ufanem ab la sua amistat i encara'l contém com ú dels nostres, es a dir, ú d'aquesta colla d'homens de bona voluntat que mos empenyem en fer reviure les nostres glòries passades i mostrar en tot lo mon la grendea i la eficàcia del cultiu de l'esperit, venim a festejar al amic i al company, a escampar paners de flors en esta festa tota espiritualitat que també es nostra, perque SEIDÍA es aixó, reviscolament de glories nostres i fruit sahonat del dolç cultiu espiritual.

Per acabar os demano: lloances i aplaudiments al poeta que l'ha concebuda i escrita, lloances i aplaudiments al poble que alçant-se sobre'ls que sestetjen en la vida prosáica de la materia, huí corone de flors la testa de son fill.

He dit.

Apèndix II. Mn. Manuel Betí Bonfill

ANUNCIS DE L'HOMENATGE

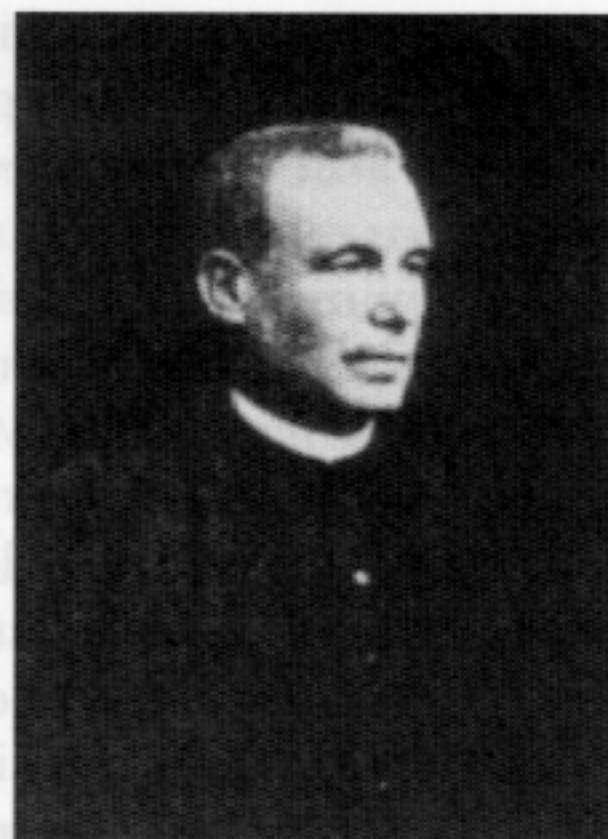
Homenaje del pueblo de San Mateo a Mosen Betí

Heraldo de Castellón, 23-8-1922

En la última sesión que celebró el Ayuntamiento de la Villa de San Mateo presentó una proposición el concejal liberal, don Francisco Pascual, en la que copiaba la noticia que dió el HERALDO de haber sido nombrado *correspondiente* de la Real Academia de la Historia el Rdo. arcipreste, hijo ilustre de aquella Villa don Manuel Betí y después de unas atinadas apreciaciones referentes a la honrosa distinción, solo otorgada al reconocido mérito y de recordar que se enaltece el pueblo que honra a sus glorias, pedía y obtuvo por *unanimidad* que aquell Ayuntamiento acordase:

- 1.º Nombrar hijo predilecto al Rdo. don Manuel Betí.
- 2.º Comprarle de fondos municipales la medalla insignia de correspondiente de la Real Academia de la Historia.
- 3.º Que una comisión del Ayuntamiento vaya a entregarle de una manera solemne esta insignia y un certificado de los acuerdos, para memoria de los mismos y al mismo tiempo felicitarle por el galardón recibido tras sus extraordinarios estudios y trabajos.

Como sabemos que nuestros lectores apreciarán la labor de Mosen Betí, nos complacemos en dar esta noticia con un aplauso sincero, en primer lugar al

Mn. Manuel Betí Bonfill

concejal proponente don Francisco Pascual, otro a ese Ayuntamiento, que con la unanimidad que merecen las buenas causas, ha sabido hacer justicia a su distinguido paisano y otro al agraciado, nuestro respetable amigo don Manuel Betí.

Homenaje al Arcipreste don Manuel Betí

Heraldo de Castellón, 18-9-1922

La villa de San Mateo que se dispone a celebrar las fiestas patronales que anualmente consagra al apóstol San Mateo, en titular, al mártir San Clemente, cuyas reliquias posee y a la proto-mártir Santa Tecla, añade este año un sugestivo número a su programa.

Correspondiendo a la merecida distinción que la Real Academia de la Historia acaba de dispensar al que es su hijo y digno párroco arcipreste don Manuel Betí, nombrándolo individuo correspondiente, el Ayuntamiento de hizo eco del general sentir de la Población y como prueba de la admiración que siente por su ilustre paisano, le ha declarado en sesión solemne y por unánime acuerdo, *hijo predilecto* y le hará merced de la medalla insignia de académico.

Para solemnizar el hecho y darle todo el relieve que merece, el ilustre ayuntamiento organiza un acto de homenaje a un arcipreste el mismo día del Patrón y Titular de San Mateo, 21 del corriente, que tendrá lugar en el amplio salón de sesiones y hora de las 5 de la tarde, al que serán invitadas todas las autoridades de la población y lo más florido de la sociedad sanmatevana y en el cual después de leído el acuerdo municipal por el que se declara hijo predilecto al homenajeadado, se le impondrá por el señor Alcalde Presidente la medalla insignia y se le entregará acto seguido un artístico pergamino que está preparando un distinguido artista de Castellón, como presente de otro ilustre sanmatevano, entusiasta admirador del nuevo académico.

Nos consta que canónigos de Tortosa y Arciprestes y Párrocos circundantes, piensan asistir como testimonio de cariño al que por su cultura es honor de la clase; que desde Morella y Castellón acudirán nutridas comisiones anunciadoras de la simpatía que goza en dichas ciudades el culto historiador y que un buen número de socios del Centro de Cultura Castellonense, irá expresamente a San Mateo ese día y para ese acto, como homenaje al que tiene por legítima gloria de la provincia, el incansable arcipreste D. Manuel Betí.

Nota: *La Correspondencia de Valencia* publicó el 20-9-1922 un breu anunci sobre l'acte.

CRÒNIQUES DE L'HOMENAJE

Homenaje de San Mateo a Mosen Betí

Heraldo de Castellón, 22-9-1922

Virificóse ayer, como estaba anunciado, el Homenaje de los sanmatevanos a su culto Arcipreste.

El acto se celebró en la Casa Capitular a las cinco de la tarde, presidiéndolo el alcalde, a cuya derecha se sentó el homenajeador con el canónigo-arcipreste de Tortosa don Manuel Rius y a la izquierda el juez del distrito con don Salvador Guinot.

Los asientos del estrado los ocuparon, entre otros, todos los concejales del Ayuntamiento y don Luis Revest, que llevaba la representación del alcalde de Castellón; don Cayetano Huguet, don Federico Alicart y don Manuel Bellido, de Castellón; el teniente de la guardia civil, Registrador de la Propiedad, clero arciprestal, arcipreste de Vinaroz doctor Bono; abogado don Juan Aragonés y curas y coadjutores de Salsadella y La Jana.

Comenzó el acto con un breve discurso del alcalde y siguió la lectura del acuerdo municipal declarando Hijo Predilecto de San Mateo a Mosen Betí a quien entregó el alcalde las insignias de Correspondiente de la Real Academia Española, estallando en dicho momento una atronadora salva de aplausos.

A continuación hablaron en honor y elogio de Mosen Betí, el señor Aragonés por los sanmatevanos; don Luis Revest, mosen Jovaní en representación del clero de San Mateo; don Salvador Guinot, don Cayetano Huguet y el arcipreste de Tortosa, señor Rius.

Mosen Betí dio humildemente las gracias al pueblo y a los representantes llegados de fuera, leyendo unas admirables cuartillas en valenciano.

La ceremonia sencilla pero solemne fue presenciada por un público muy distinguido que felicitó al homenajeador, acompañándole luego hasta su domicilio.

De amigos y admiradores de fuera ha recibido ayer mosen Betí muchos telegramas y cartas de adhesión.

Elogióse el trabajo del pergamino, obra del genial Paquito Baidal. El pergamino es ofrenda de don Juan Aragonés y como digo ha llamado verdaderamente la atención.

Las insignias son regalo del Ayuntamiento.

Al felicitar al sabio Mosen Betí, honra del clero español y gloria de las letras patrias, felicitamos también al pueblo de San Mateo por esta edificante iniciativa a la que apasionadamente se asocia el HERALDO DE CASTELLÓN.

Nota: El Crit de la Muntanya publicà en el número 10 (15-10-1922) una breu notícia sobre l'acte; aquesta informació no afig cap altre detall rellevant.

ALTRES TEXTOS D'HOMENATGE

L'animador d'un poble

BSCC, t. III (1922), núm. 30; p. 366-367.

No fa molts anys estiguerem per primera vegada en la vila de Sant Mateu. Veníem de la alteruda Catí a on mestre Tormo havia estudiat lo famós retaule de Jacomart, i de la prudens et fortis Morella a on de sobte tinguerem lo goig de conèixer a l'arxipreste Betí.

Poc més d'un dia estiguem en Sant Mateu... Sempre perdurarà en nosaltres la remembrança de la senyorial acollida del Agramunt (preclars prohoms que feen revivre la ingent figura cervantina del "Caballero del Verde Gabán") i la pregona impressió de bella i noble ciutat morta, plena de despulles de glòries pretèrites que nos va fer lo Cap del Maestrat.

Tot ho correguerem, tot ho registrarem, tot ho vulguem inquirir, abusant, potser, de la gentilesa d'aquells cavallers...

Quan deixarem a Sant Mateu per a fer cap a Traiguera, i admirar la superba orfebreria, que per miracle de Deu encara román en la vella parròquia, tots a una nos acomiadarem de la Vila capdal del Maestrat més entristits que gojosos... i perque Sant Mateu no tenia ánima!

No tengué vosaltres, caríssims amics que'm llegiu, la impressió de la visita a una vila mòrta? No vos enrecordeu d'una Santillana del Mar, o d'una Península, d'un Assisi o d'una Ancona? Així a Sant Mateu, cada pedra, cada fusta, cada ferro ens mostra lo que va ser quan era cosa o lo que'ls homens nous vullgueren que fora en nova vida... que encara ha de vindre; pero ferros, fustes i pedres estaven mudes com tots los cossos sens ánima.

L'any prop passat començà la nòstra Societat les seues excursions per lo nòstre terrer, i cregué de son deure que fore la primera, per motius d'afecte personal a un egregi i benemèrit consòci, la dirigida a Sant Mateu.

En Sant Mateu, en la vila senyorial del Maestrat, i en la seua llar propia ere l'arxipreste que anys arrere coneguérem en la estrènua Morella: nos eixia del còr veure altra vòlta a Mossen Manuel Betí, i ara en lo seu volgutíssim pòble, i tornar a conèixer la vella Seu dels Caps de la Orde Montesiana duts de la ma del mestre en la història d'aquella tèrra.

I com lo còr no enganya mai... i quín goig tan gran i tan nou al contemplar altra vegada aquelles pedres mudes, aquelles fustes i aquells ferros silenciosos del temps passat! Perque ara no eren ja muts, ara nos dién lo que cadavres, callaven...! ara tenien ánima!

Eixe ve a esser lo miracle de la voluntat i del seny d'un hòme a qui la Esglesia de Crist ha donat la cura d'una vila i la gracia de Deu lo do de doctrinar a molts, moltíssims pòbles, fent-los conèixer lo que foren quan eren grans, i lo que encara poden esser, si volen no perdre lo fil de la seua vida.

Sant Mateu no ha creixcut ni ha minvat, no es hui més intensa que ahir la seua activitat productora; no han tornat institucions i preeminències que en altres segles li foren ornament i gala; pero huí coneix millor la seua preclara progènie, les seues gestes glorioses, i sap portar dignament lo decor de la seua prestància.

Per això no es ja sort Sant Mateu a les veus que d'Espanya i de fora, han honorat al seu animador, la glòria del qual es la glòria del seu pòble; i al cridar al savi sacerdot la Real Academia de la Història, Sant Mateu ha demostrat la seua resurrecció apellant predilècte al fill il·lustre que li ha retornat la seua ànima.

Nosaltres sentim un íntim goig de patriotisme al ésser testimonis del resorgiment sanmatevá, i la consciència d'un deure cumplit i d'una honor pròpia retent pleitesía al company i l'amic, mestre de la nòstra història i restaurador de la valor moral d'un pòble.

JOAN DE VICENTA [Salvador Guinot Vilar]

A mossén Manèl Betí

Heraldo de Castellón, 21-9-1922

Quan fullegeu l'història
de nòstra aimada patria valenciana
no sentiu dindre l'ànima
una mica de orgull de tanta glòria?

.....

Que'n té de maravelles!
Que'n té de triomfs l'història de la Patria!

Quantes voltes llegint-la
haureu tengut la dija d'admirar-la!
i al regust del estudi
haureu besat la pàgina!
Altra en el mon se hi conta
que no hi ha de més santa,
ni de més victoriosa,
ni de més humil·liada.
—Als nens no se l'ensenya
ni'n l'escòla ni en casa.
No impòrta. De més grans
prou sabrán estimar-la.
I ells vorán com els hòmens
de molt de seny i siència,

han sabut ennaltir-la
i en amor propagar-la.
Temps vindrán, no hi cap dubte,
que reviurán el nyèrvi de la raça
i una pàgina més tindrem escrita
i uns llavis que'n amor han de besar-la.
.....

Quan fullegeu l'història
de nòstra aimada patria valenciana
una mica de orgull de tanta glòria,
no sentiú dindre l'ánima?

Amadeu Pitarch*
Castelló, 20-9-22.

Plany [en la mort de Mn. Betí]**

Còm! ¿I has tallat lo fil d'or
Ab que teixies ta vida?...
                            Quin dolor!
Nostra Història es la que mor,
Que en ta vida anava ordida.

Amic iper l'amor de Deu!
Que encara a mitges estaves
                            Del conreu
Del tresor buscant arreu,
Que en ton obrador guardaves.

Oh! si'n havies extret
Dels arxius de nostra terra,
                            D'or segret!...
¡Oh vestit que havies fet
D'honor a la Plana i Serra!

¿Ara qui nugarà el fil

* Amadeu Pitarch Chiveali, poeta castellanenc, conreador de temes locals. La seua obra apareix publicada en *Revista de Castellón* (1914), *Arte y Letras* (1915) i el diari *Heraldo de Castellón*. Només li conec un llibre de poesia: *Visions y cants de un pastor*, publicat a Castelló el 1914.

** Poema inèdit, rescatat pel professor Lluís Gimeno a l'arxiu de la Societat Castellonenca de Cultura. Garcia Girona es trobava llavors al Seminari d'Oriola. Ben bé podria haver format part de la sèrie d'articles monogràfics que la SCC dedicà a Mn. Betí en el tom VII, quadern número 2, corresponent a 1926, però mai no es va publicar.

De ta llabor no igualada,
                  'tan sutil,
No naixent ne un entre mil
De ton enginy i volada?...

Plorem, bons germans i amics
Del Boletín de Cultura:

                  Fem sumics!
Que a pobres passem de rics,
Mort éll, i l'obra inmadura.

Pero Deu, a bon segur
Que l'ha trobat p'a la Glòria
                  Ben madur.

¡Oh *Mossen Betí*, en l'atzur
Sí que faràs bella història!

Joaquim Garcia Girona